

De basis voor een leerplan Fictie

Het project Nederlands VO-1 van het Instituut voor leerplanontwikkeling (SLO) is voor trouwe lezers van dit tijdschrift geen onbekende: de afgelopen jaren is regelmatig in Moer verslag gedaan van activiteiten van de projectgroep. Nederlands in de basisvorming staat centraal in het project, met speciale aandacht voor het individueel beroepsonderwijs, spreken/luisteren, NT2 en informatiekunde. Sinds het begin van dit jaar hoort ook 'fictie' tot de aandachtsgebieden. In 1991 deed de Stichting Promotie Literatuuronderwijs (SPL) bij de SLO een aanvraag die het maken van een leerplan voor het vakonderdeel fictie in de basisvorming betrof.

Hieronder beschrijft projectmedewerkster Martien de Boer de eerste stappen op weg naar dit leerplan.

Leerplan Fictie voor LBO en MAVO

Al enkele maanden wordt bij de SLO gewerkt aan een leerplan Fictie¹ voor de basisvorming. In dit leerplan zal vooral staan hoe docenten in LBO en MAVO het fictie-onderwijs in de basisvorming kunnen inrichten. LBO en MAVO krijgen prioriteit omdat we vermoeden dat in die schooltypen, zeker in de onderbouw, literatuur- of fictie-onderwijs geen gevestigde praktijk is. Bij invoering van de basisvorming moeten alle leerlingen van 12-15 jaar onderwijs rond fictie krijgen dat verder gaat dan het lezen van boeken en het schrijven van boekverslagen. Op een aantal LBO/MAVO-scholen zal dit nieuw zijn en kan een leerplan hulp bieden. Overigens is het de bedoeling dat ook andere scholen het leerplan kunnen gebruiken om veranderingen in het fictie-onderwijs te bewerkstelligen.

Bij delen van het leerplan wordt ter illustratie lesmateriaal gemaakt, dat ook geschikt is

voor gebruik in de klas. Ook dienen deze lessen als voorbeeld voor docenten die zelf meer materiaal willen maken en eventueel voor uitgevers.

In dit artikel ga ik in op twee aspecten van het maken van het fictie-leerplan: het formuleren van doelen voor fictie-onderwijs en het krijgen van een beeld van het fictie-onderwijs zoals het nu in de onderbouw van LBO en MAVO gegeven wordt.

Voor je begint

Voor je aan het maken van een leerplan begint, moet je iets weten over de situatie waarin het gebruikt zal worden. Immers, wat docenten nu doen is de basis voor eventuele vernieuwingen.

Nu is het niet eenvoudig om een beeld te krijgen van de praktijk van literatuur- of fictie-onderwijs in de onderbouw van LBO en MAVO. Er wordt nog wel eens iets geschreven over de examenpraktijk in het MAVO of over leesgedrag van jongeren, en ook doelen zijn geen onbesproken onderwerp, maar een (uitgebreide) beschrijving van fictie-lessen in de onderbouw van LBO/MAVO, en van de problemen en successen van leerkrachten daarbij, is niet te vinden. Wat gebeurt er zoal in jaar één? Hoeveel aandacht is er voor poëzie en welk materiaal gebruikt men daarvoor? Wordt er wel eens thematisch gewerkt? Is er weerstand tegen televisie in de klas? Wat voor soort opdrachten krijgen de leerlingen bij verhalen die ze lezen?

Om iets meer zicht te krijgen op de huidige fictie-lespraktijk liet de SLO een onderzoekje uitvoeren door Profound, een bureau voor onderwijskundige evaluatie en advisering.² Verderop in dit artikel vat ik de resultaten van dit onderzoek samen.

Doelstelling onontbeerlijk

Behalve enige kennis over de stand van zaken in het onderwijs is een duidelijke doelstelling onontbeerlijk voor een leerplan. Alleen al omdat je moet aangeven waar de leerstof die in het leerplan beschreven en 'gepland' wordt toe moet leiden. En andersom: omdat je uit het doel dat je wilt bereiken goed af kunt leiden welke stof er aan de orde moet komen.

In tegenstelling tot de praktijk in LBO/MAVO

zijn doelen voor fictie-onderwijs een veel besproken onderwerp in de vakliteratuur. Bovendien zijn er kerndoelen voor Nederlands in de basisvorming geformuleerd, waar iedereen zich straks iets van moet aantrekken. Welke doelen zijn bruikbaar bij leerplanontwikkeling?

Doelenjungle

Wat willen we toch veel bereiken met literatuur- of fictie-onderwijs! Lidia Boekhout (1990) signaleert dat men met literatuuronderwijs de leerlingen assertief wil maken, een ander vindt het belangrijk dat leerlingen 'responsvaardigheid' verwerven, 'een vermogen om steeds dieper met jezelf en de wereld te leren omgaan' (Mulder 1991, p.219). MAVO-docenten die meededen aan een onderzoek van Batterink e.a. streefden met hun literatuuronderwijs uiteenlopende doelen na: 'leesplezier, leerlingen tot het goede boek brengen, blikverruiming, kennis maken met auteurs, kritisch lezen, confrontatie met de eigen problematiek, kennis van literair-technische begrippen, inzicht in de eigen cultuur, taalgevoel' (Batterink e.a. 1984, p.24). Hawinkels houdt het erop dat leerlingen 'literair competent' moeten worden. Literair competent zijn leerlingen als ze 'willen lezen en in staat zijn om hun literatuur uit te kiezen, met smaak en onderscheidingsvermogen te lezen, en als ze het lezen en het gelezene kunnen inpassen in hun dagelijks leven, hetgeen ook inhoudt dat ze zicht hebben op het literaire systeem' (Hawinkels 1991a, p.260). Ondertussen is de hamvraag onder docenten kortweg: hoe krijgen we ze aan het lezen? (Hawinkels 1991b), maar het doel aller doelen, namelijk het meest genoemde, is toch dat leerlingen 'leesplezier' krijgen (Batterink e.a. 1984; Mulder 1991).

In zo'n jungle van doelen is fictie-onderwijs vogelvrij. Het wordt een soort psychotherapie als we ermee willen bereiken dat leerlingen zich beter in zichzelf kunnen verdiepen, geconfronteerd worden met hun problemen, het gelezene kunnen inpassen in hun leven, assertief worden en dergelijke. De meeste docenten Nederlands zijn niet opgeleid voor dit soort onderwijs, dat ook weinig met taal te maken heeft. Een leerplan Fictie dat op dergelijke

doelen gebaseerd is zal waarschijnlijk meer problemen veroorzaken dan oplossen.

Dan is er de (grote) groep die na wil streven dat leerlingen gaan en blijven lezen, smaak en vooral leesplezier krijgen. Jacques Vos (1981, 1985, 1988) heeft er herhaaldelijk op gewezen dat dit vage en abstracte doelen zijn waar het literatuuronderwijs niet bij gebaat is. Je kunt er niet uit afleiden wat de leerlingen moeten leren en bovendien weet je bij voorbaat al dat niet alle leerlingen het doel zullen bereiken. Volgens Vos (1985) is dat een gevaarlijke situatie omdat de volgende stap dan makkelijk kan zijn het literatuuronderwijs maar helemaal af te schaffen: ze zijn toch niet te motiveren.

Een andere reden om leesplezier en leesbereidheid niet tot onderwijsdoelen te verheffen is dat je niemand kan verplichten iets met plezier te doen en zeker niet in zijn vrije tijd. Wat doe je met leerlingen die na jaren onderwijs nog geen plezier in lezen hebben, de leerlingen die gewoon liever voetballen, wiskundesommen maken, borduren of voor de t.v. hangen?

Het doel van wiskunde-onderwijs is ook niet dat leerlingen plezier in wiskunde krijgen. Het doel van het vak wiskunde is de leerlingen toegang verschaffen tot nader omschreven delen van de 'wiskunde-wereld'. Zo kan het doel van fictie-onderwijs omschreven worden als: de 'wereld der fictie' toegankelijk maken voor alle leerlingen, de leerlingen uitrusten met voldoende kennis en vaardigheden om zich zelfstandig in die wereld te bewegen.

Kerndoelen basisvorming

Aan de kerndoelen mag een leerplan voor de basisvorming natuurlijk niet voorbij gaan, ze vormen straks het 'verplichte kader' waarmee iedereen rekening moet houden. Uit de tekst van de kerndoelen voor Nederlandse taal is niet eenduidig op te maken welke er betrekking hebben op fictie, maar ten minste zijn dat de volgende doelen:

'De leerlingen kunnen in fictionele [...] teksten die aansluiten bij hun ervaringswereld en ontwikkelingsniveau en voor hen geschikt taalgebruik bevatten,
[...]

antwoord geven op vragen over:

- het denken en handelen van de personages in de tekst
- de beschreven situatie
- de relatie tussen tekst en werkelijkheid
- de waarde van de tekst voor henzelf en anderen.

[...]

Ten dienste van de toepassing bij het taalgebruik kennen de leerlingen

[...]

de karakteristieke eigenschappen van ten minste de volgende tekstsoorten: het gedicht, het stripverhaal, het toneelstuk of de televisieserie, het verhaal, het dagboek' (Commissie Herziening Eindtermen 1990, p. 27-28).

Voor een uitgebreide bespreking van de kerndoelen in het licht van fictie-onderwijs verwijs ik naar een artikel van Koos Hawinkels (1991a) waarin hij laat zien hoe ook andere kerndoelen in te vullen zijn met fictie-elementen.

Deze kerndoelen zijn duidelijk en bruikbaar in een leerplan, maar wel erg beknopt en voor interpretatie vatbaar. Ze dekken onvoldoende een doel als 'fictie toegankelijk maken' zoals ik hierboven schetste.

Nu verschillende niet of half bruikbare doelen de revue gepasseerd zijn, lijkt het zinvol te beschrijven welke doelen de SLO dan wel als uitgangspunt voor een leerplan Fictie zal hanteren.

Doelen voor een leerplan Fictie

Fictie is er voor iedereen. Het onderwijs moet zich er voor inspannen dat ook iedereen er toegang toe krijgt. De kennis over fictie en de lees-, luister- en kijkvaardigheid van leerlingen is niet altijd toereikend. Er bestaan bovendien zoveel boeken, films, radio- en t.v.-programma's, dat niet van leerlingen verwacht mag worden dat ze geheel zelfstandig hun weg in het aanbod kunnen vinden – het onderwijs moet ze helpen bij het krijgen van een overzicht en het leren kiezen.

In het leerplan zal het volgende doel voor fictie-onderwijs centraal staan: de leerlingen moeten leren wat fictie is, in aanraking komen met diverse fictionele genres, en fictie (beter) leren begrijpen en (beter) leren beoordelen.

Leren wat fictie is betekent fictie leren herkennen, inzicht krijgen in de persoonlijke en maatschappelijke waarde van fictie, leren wie fictie maakt, wat verschillen, overeenkomsten en grenzen met non-fictie en met de werkelijkheid zijn.

In aanraking komen met diverse fictionele genres betekent kennis maken met en zich verdiepen in verschillende soorten romans, korte verhalen, gedichten, toneel, t.v.-drama, hoorspelen, dagboeken en strips, en de kenmerken- de eigenschappen van de verschillende genres leren kennen.

Fictie (beter) leren begrijpen betekent in principe alle obstakels die begrip van een verhaal of gedicht in de weg staan leren opruimen. Obstakels kunnen zijn: de vorm (ik-vorm of verteller), de structuur van een verhaal (flashbacks, open einde, raamvertelling), de inhoud van een verhaal of gedicht (denken en handelen van personages, context van gebeurtenissen, tijd en plaats van handeling) en het taal- en beeldgebruik (beeldspraak in gedichten, perspectieven in films en strips).

Fictie (beter) leren beoordelen betekent een keus leren maken uit het grote aanbod en een mening leren vormen en geven over fictie.

Voor alle duidelijkheid wijs ik er op dat het zoeken in de bibliotheek (en videotheek) strikt genomen tot het domein van de informatiekunde hoort en dat het houden van een sprekebeurt over een boek of een film bij het vakonderdeel spreken thuishoort. Hier ligt een mogelijkheid voor integratie van fictie met andere vakonderdelen.

Deze doelen vormen de basis van het te schrijven leerplan. Verschillende leerstofonderdelen zijn al te herkennen in de toelichting bij de doelstelling. In het leerplan wordt de leerstof heel uitgebreid beschreven en van lesideeën voorzien. Dat 'leesplezier hebben' niet voorkomt in het doel betekent uiteraard niet dat de lessen niet leuk mogen zijn, of dat de didactiek er niet op gericht zou moeten zijn dat de leerlingen met plezier leren. Het leerplan zal suggesties doen voor leuke en leerzame lessen.

Onderzoek naar stand van zaken

Het tweede deel van dit artikel gaat over het onderzoek naar de praktijk van fictie-onderwijs in LBO en MAVO dat de SLO heeft laten uitvoeren.

Dertig docenten Nederlands uit LBO/MAVO-scholen, les gevend in de onderbouw, zijn telefonisch uitgebreid ondervraagd over hun fictie-lespraktijk, nu en in de toekomst in de basisvorming. Ook werd gevraagd naar de behoeften aan ondersteuning, materiaal en dergelijke voor fictie-onderwijs.³

Ik geef een samenvatting van het onderzoeksverslag (Vermeulen & Nies 1992) en per onderdeel ga ik in op consequenties van de informatie voor inhoud en vorm, sfeer en karakter van het leerplan Fictie.

Aandacht voor fictie

Van de dertig docenten die deelnamen aan het onderzoek geven er twee geen fictie-onderwijs. Bij de overige 28 ondervraagden loopt het aantal uur dat ze aandacht aan fictie besteden nogal uiteen: van 2 tot 45 uur in het eerste jaar bij voorbeeld. De spreiding in de andere twee jaren is vergelijkbaar. De meeste docenten denken dat de hoeveelheid aandacht voor fictie in de toekomst gelijk blijft.

Consequenties Er zijn kennelijk docenten die in een heel jaar slechts twee lessen aan fictie wijden. Je vraagt je af wat ze doen in die twee lessen en wat ze ermee willen bereiken. Ze krijgen straks met de kerndoelen te maken en dan volstaan die twee uren niet meer. Deze docenten en de docenten die nu helemaal geen fictie-onderwijs geven, moeten in een leerplan kunnen vinden hoe fictie-onderwijs (uit het niets) op te zetten is. Ze vormen een belangrijke doelgroep van ons leerplan.

Genres

Een groot deel van de respondenten besteedt regelmatig aandacht aan (jeugd)verhalen en (jeugd)romans. Bij ruim de helft komen 'soms' strips, t.v.-series en films, gedichten en dagboeken aan bod in de les, vaak omdat er in de gebruikte taalmethode aandacht voor is. De aandacht voor de verschillende genres zal bij

de meeste docenten uit het onderzoek niet verschuiven. Alleen t.v.-series en films, gedichten en strips lijken iets populairder te worden.

Consequenties Met (jeugd)romans en (jeugd)verhalen lijken docenten en leerlingen vertrouwd te zijn. De andere genoemde genres komen 'soms' of niet aan bod in de les, terwijl die tot de stof voor de basisvorming horen. Het leerplan moet dus vooral duidelijke suggesties bevatten voor leerstof op gebied van strips, poëzie, t.v.-series en films, dagboeken en toneel.

Werkvormen

De werkvormen boekverslagen schrijven, hardop lezen door leerlingen, stillezen (vooral in het LBO en in LBO/MAVO-klassen, minder in het MAVO) en boekpromotie blijken de meest gehanteerde werkvormen – meer dan de helft van de docenten hanteert ze regelmatig. Dramatische werkvormen naar aanleiding van fictie en het leren kennen van de boekhandel komen nauwelijks voor. Ongeveer de helft van de ondervraagden zegt 'soms' aandacht te besteden aan voorlezen (vooral in het LBO en in LBO/MAVO-scholen, minder in het MAVO), de bibliotheek, praten over de relatie tussen fictie en werkelijkheid, praten over ervaringen met fictie, kijken naar en praten over t.v.-series en films, thematisch fictie-onderwijs en werkstukken maken. Opvallende verschuivingen in de toekomst zijn er nauwelijks, al wil een derde van de docenten meer thema-lessen geven en een kwart (allen MAVO-docenten) meer praten over ervaringen met fictie. Vooral MAVO-docenten willen meer gaan voorlezen, om de leerlingen te stimuleren tot zelf lezen. Twee docenten geven (schuldbewust?) te kennen minder tijd aan het schrijven van boekverslagen en het hardop voorlezen door leerlingen te gaan besteden.

Consequenties De veel voorkomende werkvormen zijn traditionele werkvormen: lezen in de klas, boekverslagen schrijven en boekpromotie. Dat betekent dat je niet ineens een kast met vernieuwende werkvormen kan opentrekken, maar (ook) voor aansluiting en overgangsactiviteiten moet zorgen in een leerplan. Op de interesse voor thema-lessen en praten

over fictie moet het leerplan inspielen. Van de overige werkvormen die nu 'soms' gehanteerd worden zal het leerplan duidelijk moeten maken waarom ze belangrijk zijn en hoe ze zinvol toegepast kunnen worden.

Lesmateriaal

Volgens het onderzoek wordt in het LBO, MAVO en LBO/MAVO een grote verscheidenheid aan schriftelijke materialen gebruikt bij het fictie-onderwijs. De bladen *Tikker* en *Bumper* worden beide door ongeveer een kwart van de respondenten gebruikt, veel docenten noemen de taalmethode (die ze ook voor andere vakonderdelen gebruiken), en opvallend is dat 71 procent zegt zelf ontwikkeld materiaal te gebruiken.

Consequenties Het leerplan moet gebruikt kunnen worden als kader voor het werken met zelfontwikkeld materiaal of met een bestaand taalboek. De leerstof moet zo beschreven zijn dat docenten er zelf materiaal bij kunnen maken. Uit de leerstoflijn moet op te maken zijn hoe je een (vaak beknopt) hoofdstuk uit het taalboek met enkele lessen kunt uitbreiden, verdiepen.

Video

Het merendeel van de 61 procent van de ondervraagden die gebruik maken van de video, laat aan de leerlingen programma's zien over schrijvers en hun boeken, waarin ook delen van het boek naverteld of gespeeld worden. Op een na willen alle docenten uit het onderzoek in de toekomst met audiovisueel materiaal gaan werken.

Consequenties De belangstelling voor audiovisueel materiaal is hoopgevend, het leerplan hoeft er niet terughoudend over te doen. In de kerndoelen wordt met 't.v.-series en films' echter iets anders bedoeld dan programma's rond schrijvers. Het leerplan zal de overgang naar andere t.v.-genres moeten maken en laten zien hoe je lessen inricht over verschillen tussen speelfilms en series, verschillen tussen fictie en documentaires.

Problemen

Bijna driekwart van de docenten uit het onderzoek heeft problemen bij het geven van fictie-onderwijs. Van de organisatorische problemen scoort tijdsdruk (9 respondenten) het hoogst, gevolgd door beperkte mogelijkheden voor gebruik van audiovisueel materiaal (4 maal genoemd) en te grote groepen (3 maal genoemd). Zeven docenten noemen de desinteresse van leerlingen als probleem.

Consequenties Organisatorische problemen zijn vaak schoolgebonden en in een leerplan kan je hoogstens wat tips geven over gebruik van lokalen, audiovisuele materialen en omgaan met grote groepen. Het probleem van de tijdsdruk komt daarentegen in het leerplan uitgebreid aan bod. Voor Nederlands in de basisvorming is 400 uur beschikbaar. In die tijd moeten onder andere de kerndoelen voor fictie bereikt worden. Het leerplan zal aandacht besteden aan een 'minimale' invulling van fictie-onderwijs, voor secties die er geen prioriteit aan geven, en ook een 'maximale' variant uitwerken die mede gebaseerd is op integratie van fictie met andere vakonderdelen.

Veertig procent van de problemen is inhoudelijk van aard: men vindt dat er te weinig (geschikt) lesmateriaal is en met name de LBO-docenten vinden bovendien het niveau van het bestaande materiaal te hoog.

Ondersteuning

Het verbaast dan ook niet dat gevraagd naar gewenste ondersteuning 90 procent van de respondenten 'beter of meer lesmateriaal' zegt. Opvallend is dat 87 procent een overzicht van (mogelijke) leerstof wenselijk vindt. Vijftien docenten zouden nascholing voor fictie-onderwijs op prijs stellen en de helft van de 28 respondenten vindt voorbeelden van leerstofplanning van belang.

Uit de toelichting in het onderzoeksverslag blijkt dat de docenten vooral overzichten en materialen willen hebben om op ideeën te komen en om uit te kunnen kiezen.

Consequenties Vooral dit laatste geeft goed aan wat voor karakter het leerplan moet heb-

ben: het moet kunnen fungeren als ideeënbron en verschillende keuzemogelijkheden bieden. Voorbeeldlesmateriaal zal zeker in een behoefte voorzien.

Een serieus leerplan Fictie

Ik hoop dat in dit artikel duidelijk is geworden dat de SLO het fictie-onderwijs in de basisvorming serieus neemt. Leerlingen werkelijk helpen bij het verkennen van de fictie-wereld en docenten praktische ideeën aan de hand doen om een stapje in een nieuwe richting te zetten zijn de uitgangspunten voor het leerplan.

Het leerplan is nog in wording. Door er toch nu al over te schrijven kunnen we goede suggesties van lezers nog echt gebruiken. Achter in dit nummer van *Moer* vindt u het adres van de SLO waar alle reacties welkom zijn.

Noten en literatuur

- 1 Onder fictie versta ik naast geschreven verhalen en gedichten heel nadrukkelijk ook speelfilms, animatiefilms, televisie-drama, hoorspelen en dergelijke. Het wordt tijd dat deze vormen van fictie, die voor zeer veel mensen het meest tot de verbeelding spreken, op een serieuze manier in het onderwijs aan bod komen.
- 2 Profound is gevestigd aan de Deldenerstraat 74, 7551 AH Hengelo.

Financieel werd dit onderzoek mogelijk gemaakt door een bijdrage van de Taalunie aan de SPL.

- 3 We zijn ons ervan bewust dat dertig docenten, hoewel werkzaam in verschillende delen van het land en zowel in de stad als in de provincie, geen generaliseerbare gegevens opleveren. De bedoeling was ook niet om algemene uitspraken te doen, we wilden alleen een iets scherper beeld van de praktijk en daarmee aanknopingspunten voor het leerplan krijgen.

Batterink, Jan, Ale van Zandbergen & Jacques Vos, 'Literatuuronderwijs bij het MAVO' in: *Leestekens*, februari 1984, p.22-25.

Boekhout, Lidia, 'Vragen stellen aan literaire teksten' in: *Moer* 1990/3, p.9-10.

Commissie Herziening Eindtermen, Advies kerndoelen voor de basisvorming in basisonderwijs en voortgezet onderwijs. Den Haag, Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, 1990.

Hawinkels, Koos, 'Voorstel voor een leerplan jeugdliteratuur in de basisvorming' in: *Moer* 1991/7-8, p.258-265. (a)

Hawinkels, Koos, 'Stichting Promotie Literatuuronderwijs' in: *Moer* 1991/7-8, p.284-288. (b)

Mulder, Jan, 'Literatuur, wat doe je ermee? Een persoonsgerichte didactiek' in: *Leesgoed* 1991/6, p.219-222.

Vermeulen, Lilian & Anca Nies, *Fictie-onderwijs in de basisvorming. Een marktinventarisatie*. Hengelo, Profound, 1992.

Vos, Jacques, *Feit en fictie. Over de didactiek van het jeugdboek in de klas*. Purmerend, Muusses, 1981.

Vos, Jacques, 'Waar werken we naartoe? Literatuuronderwijs in MAVO-vier' in: *Leestekens*, oktober 1985, p.28-31.

Vos, Jacques, *Jeugdliteratuur. Didactiek en methodiek*. Leiden, Martinus Nijhoff, 1988.